

Loučení bez dojetí

Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky

DAVID SVOBODA

Dvacetiletí politické koexistence Podkarpatské Rusi s českými zeměmi lze jistě popsat mnoha přívlastky, z nichž většina by naznačovala výrazné změny, které oblast v této éře prodělala. Porovnání jeho počátku a konce nabízí historickou zkratku: jestliže v letech 1918–1919 byla země pod Karpaty trpným objektem velkých dějinných pohybů a její představitelé si toho byli maximální měrou vědomi, pak o dvacet let později se za stejných podmínek podkarpatsští vůdci opájeli iluzí, že jsou to nyní oni sami a jejich lid, kdo se podílí na revoluční proměně evropského řádu.¹ Tragické vystřízlivění na sebe nedalo dlouho čekat.

Druhá, Česko-Slovenská republika spájela národy, jejichž nálady se v tomto období dramaticky lišily. Zatímco česká politika se odehrávala v každodenním stínu mnichovského traumatu a v ponurém očekávání věcí příštích, na nejzazším východě okleštěného státu naopak s vítězstvím ukrajinské garnitury ožívala euforie, která se nespokojovala s pouhým autonomismem, ale živila ji exaltovaná víra, že po staletí přezíraný kraj jako první nastoupil cestu, na jejímž konci bude vznik Velké Ukrajiny jako evropské mocnosti.

Česko-ukrajinský problém, naznačený v názvu studie, je pojem vyžadující stručné historické objasnění. Nejvýchodnější část meziválečného Československa vřela od raných 20. let několika protichůdnými sebeidentifikačními tendencemi. Ukrajinství zde česká strana prvu brala na vědomí se zdrženlivostí jako směr sice přirozený, ale mající v neklidném regionu příliš konfliktní náboj.² Jeho výhodou, jak se ukazovalo zejména časem, byla odolnost vůči promaďarskému revizionismu, k němuž tíhla nostalgická konzervativní inteligence

a klérus.³ Debata ovšem nikdy neměla utichnout, tím spíše, že nedůvěru k ukrajinskému nacionálnímu programu, českému prostředí vlastní již za Rakouska-Uherska, oživila mezinárodní atmosféra 30. let, kdy ukrajinský nacionalismus, nabývající ve středoevropském regionu postupně na síle, začal své nároky uplatňovat s agresivním odhodláním. Radikalismus mladé generace ukrajinsky orientovaných Rusínů a vlivy nacionálně vyhraněné polské východní Haliče budily ostražitost policejních míst v Praze a zasahovaly i do mezistátních sty-

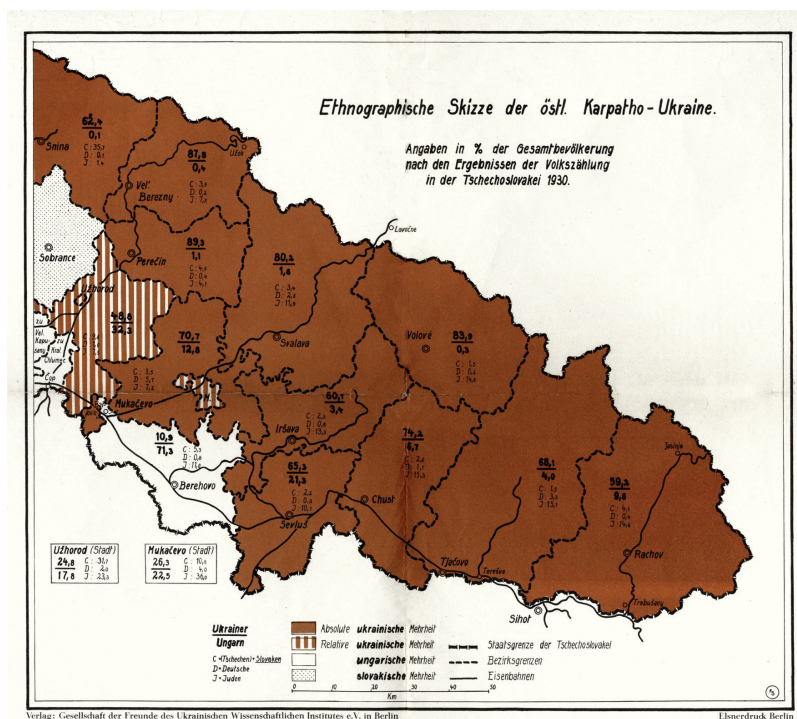
- 1 Mějme na paměti, že poprvé po staletích nesvéprávnosti vstoupilo rokem 1919 území na scénu takřkajíc velkých evropských dějin, na což rok 1938 plynule navázal. O onom prvotním období pojednává mnoho studií, vybírám zde dvě klasické – RAUŠER, Alois: *Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice*. In: ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.): *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Klub přátel Podkarpatské Rusi, Bratislava 1936, s. 60–72; MAGOCSI, Paul Robert: *A History of Ukraine*. University of Washington Press, Seattle 1997, s. 518–520; nově pak RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, Praha 2013, s. 21–32.
- 2 SUŠKO, Ladislav: Nemecká politika vůči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. *Československý časopis historický*, 1973, roč. XXI, č. 2, s. 162.
- 3 Srov. SVOBODA, David: Nádoba s mnoha obsahy: české spory o podkarpatskou národnostní otázku 1920–1938. In: BITTNEROVÁ, Dana – MORAVCOVÁ, Mirjam: *Etnické komunity. Elity, instituce, stát*. Fakulta humanitních studií UK, Praha 2009, s. 261–278.
- 4 Kupříkladu NA, f. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha, k. 376, sign. 200Mat-6-31, Zpráva pražského policejního ředitele Dolejše z 31. 1. 1935 určená Zpravodajské ústředně při policejním ředitelství, s. 20. V tomto i jiných referátech se poukazuje na neutralizaci podzemní Organizace ukrajinských nacionalistů na celém československém území – s výjimkou teritoria Podkarpatské Rusi. Rozsáhlé zprávy obdobného rázu obsahuje také fond Presidia zemského úřadu v Praze tamtéž.

ků, neboť s touto potenciální hrozbou rétoricky pracovalo Československu nepříteliš nakloněné Polsko.⁴

Praha nacházela v druhé dekádě existence republiky s malým úspěchem východisko v pěstování autochtonního rusínského směru ve snaze ukotvit nestabilní území ve společném státě a neutralizovat velkoruské hnutí, spojující rétoricky místní slovanské obyvatelstvo s velkým Ruskem na východě, právě jako smělé zvěstovatele velkookrajinské ideje, pracující pod krytím legálních organizací a spolků. Ani otázka maďarské menšiny neztrácela na naléhavosti a byla součástí hry Polska a revizionistického Maďarska za účelem dosažení žádoucích geopolitických změn.⁵

ZMARNĚNÉ SPOJENECTVÍ?

Tento exkurs do prehistorie pohnuté pomnichovské kapitoly dějin Podkarpatské Rusi má vedle politického pozadí pomoci přiblížit též psychologickou stránku věci a morální rozpoložení aktérů. U části odborné a informované veřejnosti se lze setkat s názorem hledajícím jakousi předeheru k poválečnému konfliktu s tzv. banderovci na našem území ve zkušenosti československých ozbrojených složek s ukrajinským nacionalismem právě v éře pomnichovské.⁶ Ovšem ukrajinský národotvorný faktor nevstupoval do popisovaného období jako síla explicitně protistátní – hovoříme-li o jeho méně vyhocených

Etnografická mapa z roku 1930 odrážející spíše tužby ukrajinských nacionalistů. Tehdejší statistika ČSR ve skutečnosti operovala s Rusy a Malorusy (Ukrajinci) jako s jednou národnostní kategorií.

Foto: archiv Adama Hradilka

formách. Na první pohled přehnaný názor ukrajinského patriota Vasyla Markuse, že haličští emigranti působící v Podkarpatsku⁷ i ukrajinští národovci se obrátili proti integritě ČSR až po nevstřícném stanovisku české politiky, koresponduje nicméně zcela s kritickým postřehem Paula Roberta

Magocsiho, podle nějž Češi propásli příležitost získat si v ukrajinofilech spojence v době, kdy ukrajinská myšlenka prodělávala vzmach, mezi jejími vyznavači nechyběla dobrá vůle a nepřátelé (hovoříme o druhé půli 30. let) byli všude na číhané.⁸ A skutečně – i Julian Révay⁹, postava po Mnichovu spja-

- ZABROVARNYJ, Stepan: Zakarpattja v polytyci II. Rečipospolitoji. In: *Zakarpats'ka Ukrajina u skladi Českoslovaččyny (1919–1939): zbirnyk materialiv 6-oji naukovoji karpatoznavčoji konferenciji. Prjašiv 2–4 veresnja 1998*. Filososf'kyj fakul'tet Prjašivs'koho universytetu, Prjašiv 2000, s. 170.
- Např. poznámka Karla Straky v pořadu *Historický magazín*, Česká televize 28. 4. 2007, ke zhlédnutí na internetové adrese <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095687448-historicky-magazin/207452801280017> (citováno k 20. 11. 2014).
- Pojem Podkarpatská Rus a Podkarpatsko používám bez jakékoli tendence jako synonyma, byť jsem si vědom toho, že druhý termín se víceméně přibližuje maďarskému označení Kárpátalja (Karpatsko). Nejsprávnější by bylo snad uchylvat se k Zakarpatí, které vyjadřuje ukrajinskou, „vítěznou“ perspektivu; zakládalo by to však na zeměpisný zmatek.
- MARKUS, Vasyľ: *Polityčna i deržavno-pravna evolucija ukrajins'koho Zakarpattja*. Hražda, Užhorod 1993, s. 30–31. Dosud nepřekonaná práce MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Harvard University Press, Cambridge 1978, s. 232–233.
- Julian Révay (1899–1979), podkarpatoruský politik ukrajinofileké orientace. Roku 1920 spoluzakladatel sociálně demokratické strany na Podkarpatské Rusi, v meziválečném období činný v ukrajinském nacionalistickém hnutí v oblasti. Ve 30. letech poslanec Národního shromáždění za sociální demokracii. Zasazoval se o federalizaci čs. státu. Ministr v autonomních Vološynových vládách, autor návrhu zákona o autonomii tzv. Karpatské Ukrajiny. Otevřený stoupenec proněmecké orientace, což nakonec 6. března vedlo k jeho odvolání

Andrej Bródy, premiér první vlády autonomní Podkarpatské Rusi. Ze tří premiérů podkarpatských vlád unikl sovětské pomstě jen Julian Révay. Foto: Wikipedia

tá s vypjatou čechofobií ukrajinských autonomistických politiků, v roce 1937 předkládal Praze návrh na vydávání ukrajinsky psaného deníku, jenž *svým ostřím zahrocen nekompromisně jak proti maďarské a polské propagandě [...] ve smyslu odtržení Podkarpatské Rusi od republiky, tak proti jejich službičkářům v zemi – měl by za úkol potírat i s veškerou rozhodností a s projevy loajality* neotálel ještě na jaře 1938, právě jako Avgustyn Vološyn, prominentní politik nadcházející éry.¹⁰ Skutečnost, že zde do nejistého období vkračeli Češi bez spojenců, padá na vrub jejich neschopnosti odhlédnout od výstřelků extremistů a osmělit se k ústupkům ve věci ustavičně odkládané autonomie v součinnosti právě s demokratickými Ukrajinci.¹¹ V případě, kdy byl tento požadavek vzněšen ústy rusofilského tábora, bylo nasnadě, že jde o rafinovanou práci ve prospěch Budapešti, což posilovalo české obavy z neblahého

vyústění takového kroku.¹² Tito autonomisté se však tak jako tak zařídili po svém a neváhali se ve své kauze obracet na mocnosti z vlastní iniciativy (Ruský blok odevzdal lordu Runcimanovi 13. září vlastní memorandum).

Češi si tedy z několika zel nevybrali žádné. Jejich váhání mělo nakonec za následek, že ústřední vládu k uskutečnění dvacet let starých závazků dotlačila až velká politika, brutálně realizovaná koncem září 1938 v Mnichově. Výsledná podoba od nynějška fakticky federativní republiky (ústavní zákon tuto formu zakotvil 22. listopadu) připomínala manželství stíženě nezastřenou nevěrou. Jevy, které tuto revoluční změnu na podkarpatské politické scéně provázely, byly již v literatuře popsány.¹³ Jisté je, že jmenováním první autonomní garnitury 11. října pokročilo ke svému skrytému cíli Maďarsko, jež pilně postřkovalo své koně – takto prvního premiéra pod-

prezidentem Háchou. Dne 15. března byl v nepřítomnosti jmenován ministrem zahraničí a premiérem státu Karpatská Ukrajina. Válku strávil na Slovensku, posléze emigroval na Západ a zakotvil v USA, kde pokračoval ve spolkové činnosti.

- 10 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky (dále jen KPR) 01/1919–1947, k. 161, sign. D 1239, inv. č. 1080, Věc: vydávání ruského denního časopisu Podkarpatské Rusi v řeči lidové /ukrajinské/, s. 3; též MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity*, s. 233. Avgustyn Vološyn (česká transkripce běžně Augustin Vološin, 1874–1945), řeckokatolický duchovní, pedagog, publicista a politik. Ve 20. letech poslanec Národního shromáždění za Československou stranu lidovou, do roku 1938 předseda Křesťansko-lidové strany na Podkarpatsku. Postupně přešel proukrajinskou orientaci. Za ukrajinofil byl ministrem již v první, Bródyho autonomní vládě, posléze vykonával funkci premiéra autonomních vlád až do obsazení kraje maďarskými vojsky. Vůči Německu zastával trpně loajální politiku, vynucenou napětím v regionu a snahou zabezpečit status Podkarpátí. Přesto doma sáhl k autoritativním opatřením, typickým pro svou dobu. Dne 15. března byl zvolen prezidentem samostatné Karpatské Ukrajiny. Přes Rumunsko a Jugoslávii emigroval před Maďary do Protektorátu, kde strávil válku, v jejímž posledním roce se stal rektorem ukrajinské univerzity. Zde byl také zatčen sovětskými orgány a odvezen do Moskvy, kde zemřel na následky výslechů.
- 11 Ještě 7. září 1938 prezident Beneš podle záznamu nenašel čas na přijetí desetičlenné delegace První rusínské-ukrajinské centrální národní rady v čele s Vološynem. Viz úřední zpráva nadepsaná Delegace První rusínské-ukrajinské centrální národní rady v Užhorodě in AKPR, f. KPR – protokol Podkarpatská Rus (dále jen PR), k. 15, sign. PR 11, inv. č. 917. Ze záznamu, sepsaného 12. září, vyplývá, že se tak nestalo ani k datu jeho vzniku. Zklamáná rada jednala nakonec bez úspěchu s premiérem Hodžou. MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity*, s. 236.
- 12 MORÁVEK, Jan: Podzim 1938 na Podkarpatské Rusi. In: *Celostátní studentská vědecká konference Historie 1995. Ostrava 27.–29. 11. 1995*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 1996, s. 84. Rusofilský směr se opíral též o část staré byrokracie, inklinující k Maďarům, zaštiťovali se jím i vůdčí promaďarští politici (viz pozn. 14 a 15).
- 13 SUŠKO, Ladislav: Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – druhej ČSR. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Masarykova univerzita, Brno 1997, s. 150–151. Memoaristicky cenné je svědectví tehdejšího ministra zemědělství Feierabenda. FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky I*. Atlantis, Brno 1994, s. 41. Autor *málokdy v životě zažil něco tak nedůstojného*, u podkarpatské reprezentace si všiml nezhřícené lačnosti vládních křesel. Nezabývá se ovšem politickou stránkou věci, která především promlouvala do přetahované mezi rusofily a Ukrajinci. První tábor získal v autonomní vládě většinu čtyř křesel ku dvěma.
- 14 Andrej Bródy (Brodij, 1895–1946), rusínský politik promaďarské orientace. Od roku 1933 předseda Autonomního zemědělského svazu, využívaný a finančně podporovaný Budapeští, poslanec Národního shromáždění. Na podzim 1938 stál v čele podkarpatoruských autonomistických sil. První premiér autonomní Podkarpatské Rusi. Na konci října zatčen a vězněn na Pankráci, propuštěn bez soudu v únoru 1939. Za války byl poslancem dolní komory maďarského parlamentu, kde neúspěšně usiloval o dosažení autonomního

karpatské autonomní vlády Andreje Bródyho¹⁴ a zplnomocněného ministra Stepana Fencika¹⁵, jenž na stranu Budapešti plynule přešel z polských služeb – k realizaci svého dlouhodobého úsilí navrátit území svatoštěpánské koruně za příslib národnostní autonomie.

PROVINCIE NA VLÁSKU

Že měl být Mnichov pouze prvním dějstvím bolestivé operace, již bylo Československo podrobeno, věstil již dodatečný protokol mnichovské dohody, týkající se polské a maďarské menšiny. Podle něj měla tento problém ve lhůtě tří měsíců upravit dohoda mezi příslušnými vládami, jinak by se stal předmětem jednání aktérů mnichovské schůzky.¹⁶ Pokus vyřešit tuto otázku mezi 9. a 13. říjnem v Komárně ztroskotat pro maximalistické požadavky Maďarska a ze světa jej tedy skutečně sprovedla až velmocenská arbitráž ve Vídni 2. listopadu.

Ani ne týden po mnichovské konferenci zahájili Maďaři první z akcí, které se jako červená nit táhly následujícími měsíci na východě republiky, když poblíž Rimavské Soboty vtrhl na československé území maďarský vojenský oddíl. Tehdy ještě Budapešť

zařadila zpátečku a incident svedla na nerozvážnost mladšího důstojníka.¹⁷ Záhy však měla československá branná moc svádět s maďarskými – i polskými – záškodníky trvalé šarvátky, jež si do únorového ukončení pohotovosti vyžádaly sedmáct životů jejich příslušníků.¹⁸ Účelem těchto diverzních vpádů byla destabilizace cílového prostředí a také snaha vydávat je před Evropou za spontánní projevy nespokojenosti maďarské menšiny. Došlo i k tomu, že výpovědi zajatých záškodníků byly nahrány na gramofonovou desku a vysílány československým rozhlasem.¹⁹ Polsko pak později postupovalo v součinnosti s Budapeští, aby zmařilo možnost konsolidace ukrajinského režimu na Podkarpatsku a přiblížilo jeho předání Maďarsku, s nímž Poláci toužili dosáhnout společné hranice. Tím by zmizel nepříjemný osten ukrajinského národního probuzení v sousedství ukrajinských etnických oblastí začleněných po první světové válce do polské republiky. Tato sdílená polsko-maďarská tužba se stala ideálním nástrojem vleklé vyděračské hry třetí říše, v níž Podkarpatská Rus, nyní jen velmi volně spojená s českým centrem, posloužila jako cenný trumf,

jímž Hitler udržoval střední Evropu – i Sovětský svaz – v napětí.²⁰ Poláci ostatně svou nedočkavostí podpořovali Hitlera v naději, že nebude těžké získat si jej touto návnadou za spojence proti SSSR.²¹ Tato uměle přiživovaná krize se stala doprovodným koloritem podkarpatské politiky za druhé republiky a významně umocňovala její extremistické aspekty.

Energický ukrajinský tábor, připravený na novou dějinnou výzvu, se v reakci na nebezpečí z jihu počátkem září militarizoval. Jeho bojová pohotovost se po taktické stránce zprvu shodovala s brannými zájmy republiky. Hovoříme zde o *taktice*, neboť málokdy se taktika a *strategie* tak významně rozcházel. S „maďarony“ v nepříjemné blízkosti se Vološynovi lidé ocitali v jedné řadě s těmi, kdo si přáli uchovat republiku pohromadě. Na užhorodském sjezdu ukrajinské centrální rady 4. září vznikla paravojenská Ukrajinská národní obrana (Ukrajins'ka nacional'na oborona, UNO), z níž v listopadu vyrostla známá Karpatská síč, jejíž existence symbolizovala osudovou dvojkolejnost ukrajinské politiky v podhůří. Státotvornému Vološynovi, člověku *středoevropské mentality*²², bylo sou-

statutu pro Podkarpatsko. Sám se definoval jako Rusín a propadal rostoucí deziluzi z maďarského panství. Zatčen agenty sovětského SMĚRŠe a v roce 1946 v Užhorodu popraven.

- 15 Stepan Fencik (1892–1946), původně duchovní, posléze podkarpatoruský politik rusofilské orientace. Sympatizoval s fašismem, spolupracoval s konzervativní ruskou emigrací, přední činitel Ruské nacionálně-autonomní strany. Byl agentem polských a maďarských zájmů (společná hranice na úkor Podkarpatské Rusi) a organizátorem bojůvek. Poslanec Národního shromáždění. Roku 1938 neuspěl se snahou založit jednotnou autonomistickou stranu ani získat post premiéra autonomního Podkarpatska, v Bródyho vládě zastával post ministra pověřeného hospodářstvím. Spolu s Bródyem byl obviněn z promaďarské činnosti, avšak spasil se útekem do Maďarska. Podobně jako Bródy zde zastával poslaneckou funkci a marně se snažil získat pro svou rodnou oblast autonomii. V roce 1945 byl zatčen SMĚRŠem a následujícího roku popraven.
- 16 *Archiv ministerstva zahraničních věcí* (dále jen AMZV), f. III. sekce, k. 619, inv. č. 22, Politické věci – Národnostní poměry v ČSR – všeobecné věci 1937–1939. Ministerský předseda Syrový o zahraniční politice, s. 3.
- 17 Tamtéž, s. 4.
- 18 Tuto nevyhlášenou diverzní válku popisuje např. LÁŠEK, Radan: *Obrana Podkarpatské Rusi. Paměť a dějiny*, 2009, roč. 2, č. 1, s. 21–29. Údaje jsou uvedeny na s. 24.
- 19 SHANDOR, Vincent: *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očiima přímého účastníka události)*. Rybka Publishers, Praha 2013, s. 77.
- 20 Srov. VEHEŠ, Mykola: *Zakarpat'tja v konteksti central'nojevropejs'koji polityčnoji kryzy naperedodni druhoji svitovoi vojny. Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovocho stupenja doktora istoričnych nauk*. Rukopis, Kyjiv 1998, s. 12. Československo už Hitler dávno odepсал: bylo nyní jen nepříjemnou brzdou jeho postupu na východ.
- 21 ŻERKO, Stanisław: *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*. Instytut Zachodni, Poznań 1998, s. 137–141.
- 22 Jde o termín historika Ivana Popa, který vystihuje vše. Viz POP, Ivan: *Podkarpatská Rus, osobnosti její historie, vědy a kultury*. Libri, Praha 2008, s. 269.

Emil Hácha a Avgustyn Vološyn (vpravo) při setkání 10. prosince 1938. Dva muži, kterým nejvyšší funkce vnutil spíše osud. Oba zemřeli ve vězeňské nemocnici. Foto: ČTK

zeno po krátkou dobu jeho vrcholné politické kariéry nosit masku lidového vůdce, který oslavuje hvězdnou chvíli svého národa a hodlá jej provést zmat-

ky pomnichovských měsíců. Nejen on spatřoval v domobraně nezbytný nástroj k zabezpečení čerstvě nabyté autonomie. Na straně druhé musel po-

ciťovat, že mu za krkem sedí stoupenci separatistického a proněmeckého programu, kteří jsou ve svém radikalismu utvrzováni vnějšími aktéry a jejichž strategie měla vyústit v naplnění velkookrajinského snu.

Zakarpátí (pojem označuje ukrajinskou perspektivu) tvořilo ve schématu ilegální Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), stanoveném v době jejího vzniku v roce 1929, jednu z deseti územně-organizačních jednotek, tzv. krajů. Vzniknout zde měla Teritoriální exekutiva OUN Z (Zakarpátí), která by se však zdržela ostrého vystupování vůči ČSR a soustředila se na práci v legálních strukturách, jako byl známý kulturně-osvětový spolek Prosvita.²³ Proto zde v roce 1938 nebyla konspirační síť rozvětvená, vyjma jednotlivých buněk zabezpečujících spojení s vedením OUN. Od poloviny 30. let ovšem špičky OUN projevovaly ve vztahu k Podkarpatsku větší předvídavost než Praha. Vůdce OUN Jevhen Konovalc²⁴ v přesvědčení, že region sehraje záhy významnou úlohu proti Polsku a SSSR, v listopadu 1937 prosadil, aby oblast získala vlastní organizační štáb. Současně její důležitost začaly zdůrazňovat také brožury vojenských teoretiků OUN.²⁵

Milice UNO měly přibližně tisícovku členů a v jejich čele záhy stanul známý ukrajinsky orientovaný aktivista a novinář Stepan Rosocha, jehož jméno procházelo spisy prvorepublikové policie.²⁶ Tento vedoucí sektoru propagandy Teritoriální exekutivy OUN Z v říjnu 1937 na protestním shromáždění Prosvity v Užhorodě pronesl,

23 POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnist' OUN u 1929-1939 rokach*. L'viv 2010, s. 181.

24 Jevhen Konovalc (1891–1938) se roku 1915 jako voják rakousko-uherské armády ocitl v ruském zajetí. Uprchl do Kyjeva, kde od roku 1917 organizoval ukrajinskou ozbrojenou jednotku, bojoval s bolševiky a později se podílel na politickém dění. Roku 1920 stál u zrodu Ukrajinské vojenské organizace bojující teroristickými metodami proti polské administrativě na západní Ukrajině. V roce 1929 vznikla OUN, usilující ilegálními metodami o osvobození a sjednocení Ukrajiny, a Konovalc jako její vůdce udržoval kontakty s rozvědkami Německa, Litvy i Itálie. Vyvíjel rovněž snahu oživit nacionalistické podzemí v sovětské Ukrajině. V květnu 1938 byl zavražděn sovětským agentem.

25 Šlo o práce Oresta Čemerynského a Mychajla Kolodzinského. POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnist' OUN u 1929-1939 rokach*, s. 76. Na Podkarpatské Rusi již „pracovně“ pobývaly známé kádry organizace jako Jaroslav Stecko, Lev Rebet aj. Srov. MOHORYTA, Mychajlo: *Za kraj ridnyj*. KOLO, Užhorod – Drohobyč 2003, s. 34.

26 NA, f. Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha, k. 376, sign. 200Mat.-6-31, Zpráva pražského policejního ředitele Dolejše z 31. 1. 1935, určená Zpravodajské ústředně při policejním ředitelství, s. 20. Stepan Rosocha (1908–1986),

dodejme, že v reakci na pocíťované znevýhodňování ukrajinořilů ze strany Prahy, tato slova: *Nepotřebujeme autonomii od Čechů, ale nezávislý ukrajinský stát.*²⁷ V létě 1938 přesvědčil Vološyna o nutnosti existence obranné organizace vojenského typu a jako čerstvý funkcionář UNO se také počátkem září zúčastnil zmiňované bezúspěšné delegace k prezidentu Benešovi.²⁸ V následující periodě upevnil kontakty s Němci a revoluční nadšení jej přinejmenším povrchně sblížilo s jejich „světovým názorem“.²⁹

UNO měla za úkol ochraňovat premiéra autonomní vlády (rozumí se, že až po Vološynově nástupu), bránit národní majetek a zejména čelit maďarsko-polským ozbrojeným výpadům. Výrazné zastoupení v ní měla studující mládež; právě ze seminaristů a gymnazistů vznikly dva víceméně bojeschopné oddíly, záhy sloučené v první četú, která se po vídeňské arbitráži zasloužila o evakuaci vládních úřadů z odstoupeného Užhorodu do nové stolice Chustu.³⁰ Nelze přehlížet, že militarismus nebyl vlastní jen Ukrajincům. UNO pouze zastínila konkurenční ozbrojené formace, které se snažily nezaostat za vývojem: tzv. Kurťakovy gardy, vytvářené bródyov-

ci, a černorubašníci pod patronátem Stepana Fencika.³¹ Jisté je, že se OUN pevně etablovala v zákulisí probouzející se karpatoruské ukrajinské scény.

BOUŘLIVÁ AUTONOMIE

Vavřiny prvenství zůstaly tedy ukrajinořilům v začátcích autonomie odeřeny. Dne 29. září mohl *Amerikanskij ruskij vestnik* radostně konstatovat, že *dřívě místní úřady přály ukrajinizaci, nyní jsou ukrajinořilové zbaveni veškeré opory*, a ukrajinskému směru prorokovat brzký zánik.³²

V oné době před sebou novořečený premiér Andrej Bródy ovšem měl pouhých patnáct dní kariéry (11. až 26. říjen). Jmenování tohoto nesporného podkarpatského hlaltence a přeřvědčného autonomisty hlavou první autonomní vlády bylo s přihlédnutím k jeho politickým a parlamentním zkušenostem, umocněným značnou mírou ráznosti, tahem málo překvapivým. Jistým zádrhelem bylo, že Bródy, jinak exponovaný rusofil, spatřoval budoucnost Podkarpatska v maďarské náručí, k čemuž byl Maďary i dlouhodobě „finančně motivován“.³³ Po nezdaru maďarsko-československého územního vyjednávání v Komárnu

tak přispěchal s provokativní a zjevně protiústavní iniciativou uspořádat na celé Podkarpatské Rusi plebiscit, jenž by rozhodl o jejím setrvání v Československu. To už česká místa zbystřila, neboť podobný úkon by byl náchylný k falzifikacím a mohl by snadno vyústit v posvěcení maďarských nároků na celou zemi. *Naučný slovník aktualit* pak konstatoval lakonicky, že po své cestě do Budapešti byl Bródy *náhle zbaven úřadu předsedy vlády a pro důvodné podezření z vlastizrady zatčen a uvězněn. To znamenalo zároveň pád velkoruského směru.*³⁴

Pozadí tohoto zvratu zůstává s ohledem na podezřelé okolnosti zastřené a navozuje klasickou otázku qui bono. Podle historika Petera Švorce dostala vláda zprávu o Bródyho vlastizrádném angažmá zřejmě z německých míst. Premiérův byt s usvědčujícími důkazy se každopádně nacházel ve Vídni a prohlídku v něm vykonala říšská kriminální policie.³⁵ Obdobně uvažují i další autoři, přičemž je dobré vést v patrnosti, že do hodnocení této kapitoly vstupují určitou měrou i jejich národně-kulturní preference.³⁶ Právě tak fakt, že ruskou ekipu promptně nahradila ukrajinská strana, navozuje úvahy o zájmovém spojenectví Berlína

ukrajinský nacionalistický aktivista na Podkarpatské Rusi. Studoval práva na Karlově univerzitě, v letech 1934–1940 vydával nacionalistický časopis *Probojem*, od roku 1938 i *Nastup*, tiskový orgán Karpatské síče. Ve 30. letech šéf propagandy podkarpatské sekce OUN, od listopadu 1938 mj. styčná osoba mezi síčí a Vološynovou vládou. Po maďarské invazi odešel do Protektorátu, kde pokračoval v publicistické činnosti, v posledním roce války byl vězněn. Po krátkém pobytu v Řezně emigroval do Kanady, kde i zemřel.

27 POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Libri, Praha 2005, s. 353.

28 DOVHANYČ, O. D. a kol.: *Karpats'ka Ukrajina. Sv. II. Chronika podij. Personaliji*. Vydavnyctvo Zakarpattja, Užhorod 2010, s. 198.

29 Nejen podle svědectví kulturně politického činitele a autora memoárů Ivana Sarvadije (1917–2002), citovaného in: LEMAK, Vasyľ – PETRYŠČE, Petro: *Zahadkova zмова. Novyny Zakarpattja*, 8. 5. 1993, s. 8, chodil později Rosocha jako příslušník síče s dýkou ozdobenou svastikou. Rosocha byl po válce publicisticky značně plodný, pokud jde o jeho četné memoárové výstupy, je však usvědčován z neupřímnosti co do vlastní role v kritických událostech popisovaného období. Viz polemika Vikentije Šándora (Vincenta Shandora) in kalendář *Svitlo* 1979 (vydáno baziliánským řádem v Torontu) s nacionalistickou verzí události a kritické zhodnocení Rosochovy reakce coby redaktora novin *Vil'ne slovo*. Tamtéž.

30 POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnišť OUN u 1929–1939 rokach*, s. 184.

31 ŠVORC, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, s. 241.

32 Citováno podle ŠEVČENKO, Kirill: *Deržava baťki Vološina. Rodina*, 2008, č. 9, s. 84.

33 Tento vyváženější pohled na Bródyho zastává Ivan Pop (*Podkarpatská Rus, osobnosti její historie, vědy a kultury*, s. 47).

34 *Naučný slovník aktualit 1939, sv. II*. Nakladatelství L. Mazáč, Praha 1939, s. 64.

35 ŠVORC, Peter: *Zakletá zem*, s. 245; MORÁVEK, Jan: *Podzim 1938 na Podkarpatské Rusi*, s. 88. Autor naznačuje, že na Bródyho pádu měla Říše eminentní zájem.

36 HOŇMAŠ, P. – HOŇMAŠ, S.: *Podkarpatskaja Rus' i Ukrajina*. Užgorod 2003, s. 103 v citaci podle ŠEVČENKO, Kirill: *Deržava baťki Vološina*, s. 86 uvádějí, že Bródyho strana v půli října např. vyzývala obyvatelstvo k nesmlouvavému boji proti *ukrajinským banditům*.

Poslanci a senátoři za Podkarpatskou Rus 5. října 1938. Mezi sedícími první zleva Stepan Fencik, třetí zleva Andrej Bródy a docela napravo Julian Révay.

Repro: Encyklopedija istoriji ta kul'tury Karpats'kych Rusyniv

a ukrajinských nacionalistů. Historik Ivan Pop píše o důrazném „doporučení“ Berlína ve prospěch Ukrajinců, tlumočeném chargé d'affaires německého vyslanectví v Praze Andorem Henckem.³⁷ Podle badatele Dmytra Popa v témže duchu na události vzpomínal

i významný diplomat Hubert Masařík³⁸, byť rusínsky orientovaný autor neuvádí přesnou citaci, a naopak v českém vydání Masaříkových pamětí takto explicitní vyjádření nenacházíme.³⁹ Dmytro Pop uvádí, že o Bródyho pád se energicky zasazovala expozitura

OUN v Berlíně a Vídni prostřednictvím memorand i delegací vyslaných z Podkarpatska do Říše. Révay měl též před Bródyho styky varovat i ministra zahraničí Františka Chvalkovského.⁴⁰ Samotný Hencke v pamětech v nejmenším nepopírá, že zájem na odstranění Bródyho sdílela Praha s Berlínem, neboť premiérovy kroky otvíraly cestu maďarskému avanturismu v době, kdy chtěl mít Hitler v regionu dočasný klid. Když byl však Chvalkovským dotázán na své mínění, netajil se svým příznivým postojem k Vološynovi pro jeho osobní vlastnosti, byť údajně nepomenul dodat, že o Vološynových předpokladech k premiéřské funkci nemůže říci nic určitého.⁴¹

Ovšem Čechy nemusel k ráznému zákroku proti Bródymu nikdo dvakrát pobízet, vzhledem k tomu, že zmračená republika mínila na zbytku svých území důrazně prosazovat svou zbývající autoritu a Bródy provokativně ohlašoval boj s údajnou čechizací země.⁴² Krom toho se zasazoval o odtržení všech rusínských oblastí na východním Slovensku, což ohrožovalo křehkou stabilitu nové federace.⁴³

Oblastí se nyní přelila ukrajinská vlna, razící si cestu až k tragédii března 1939. Avgustyn Vološyn, od

37 POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*, s. 367. Pokud si chtěla Praha pojistit příznivější výsledek arbitráže, měla podle Henckeho zohlednit, že názor Berlína byl zřejmě bližší směru ukrajinskému.

38 Hubert Masařík (1896–1982), od roku 1920 činný v čs. diplomatických službách. Jako člen anglické delegace se ve funkci čs. pozorovatele zúčastnil mnichovských jednání 1938. Šéf kabinetu ministra zahraničních věcí Chvalkovského. Za okupace spolupracoval s generálem Eliášem, v září 1941 byl zatčen Gestapem, propuštěn byl koncem téhož roku. Po válce byl paradoxně obviněn z kolaborace, avšak soudně očištěn. Do odchodu do důchodu pracoval jako právník v průmyslu.

39 POP, Dmytro: *Istoriya Podkarpatskoj Rusy*. Vlastním nákladem, Užhorod 2005, s. 192. Masařík pak v memoárech píše spíše všeobecně o Vološynovi, Révayovi apod. jako o operetních státnících se snahou maskovat před námi svá zahraniční spojení a zdroje. MASAŘÍK, Hubert: *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*. Paseka, Praha – Litomyšl 2002, s. 282.

40 POP, Dmytro: *Istoriya Podkarpatskoj Rusy*, s. 191–192. Stížnosti na „maďarony“ i český útlak adresovali Ukrajinci, nespokojení se zastoupením v první autonomní vládě, Berlínu již 10. října. Stejně jako Révayovo varování viz PROCHÁZKA, Theodore: *The Second Republic: The Disintegration of Post-Munich Czechoslovakia (October 1938 – March 1939)*. Columbia University Press, New York 1981, s. 65.

41 HENCKE, Andor: *Augenzeuge einer Tragödie. Diplomatenjahre in Prag 1936–1939*. Fides Verlagsgesellschaft, München 1977, s. 204. Ladislav Suško popírá, že by se změna udála na nátlak Říše, byť ta zelenou pro ukrajinoily uvítala. SUŠKO, Ladislav: *Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – druhej ČSR*, s. 158. Ani Ladislav Feierabend jako ceněný svědek doby se o německém nátlaku nezmiňuje, naopak podtrhuje věrolomnost Bródyho a Fencika a naznačuje dobrou vůli, leč bezmoc Vološynovu, který se ani s oporou českých úředníků nemohl prosadit proti zrádcům. FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky I.*, s. 43, 78.

42 SUŠKO, Ladislav: *Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomnichovskej – druhej ČSR*, s. 157.

43 DANILÁK, Michal: *Podkarpatská Rus v politice susedných štátov (1918–1938)*. In: DANILÁK, Michal – ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.): *Veľká politika a malé regióny: malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzi vojnovom období (1918–1939)*. FF Prešovskej univerzity – Institut für Geschichte der Universität Graz, Prešov – Graz 2002, s. 69.

26. 10. nový podkarpatský premiér, přispěchal s ujištěním, že vláda bude šetřit práva všech státních a veřejných činitelů bez ohledu na jejich národnost a vyznání. Dobře si uvědomoval, že nástup ostře definované národní ideologie vyvolává v části populace zneklidnění.⁴⁴ Je zajímavé, že divoké poměry doby vynesly vzhůru jednoho z nejkultivovanějších a také nejrozšafnějších politiků meziválečných let. V roce 1910 psal zasloužilý pedagog a řeckokatolický duchovní o *strašné chorobě ukrajinství a radikalismu, jež se nedávno rozšířily v Haliči, přinesly ustavičné různice a odcizily Rusína jeho církvi, jazyku i jménu* [Rusín].⁴⁵ Jako tajemník užhorodské Uhroruské národní rady se v listopadu 1918 zasažoval o autonomii Rusínů v Maďarsku a názor ve prospěch přidružení k ČSR zrevidoval až pod vlivem politických změn v zemi. Vološyna odcizily uher-skému vlastenectví až demokratické poměry první republiky, takže v roce 1928 již spatřoval v řečech o *ukrajini-zaci podkarpatských Slovanů* stejný pleonasmus jako v *počešťování Moravanů*; neboť národ, který obývá Ukrajinu, a *podkarpatoruský národ, který se jmenuje Rusíny, jest jedním národem*.⁴⁶

PASTÝŘ ČERNÝCH OVČÍ

Málokdy v dějinách se vlastnosti vůdčí postavy tolik odlišovaly od rázu hnutí, v jehož čele stála. Vološynovy povahové rysy, v nichž se snoubila dobrota a laskavost s liknavostí a ústupností, nazval pamětník tehdejších procesů Volodymyr Birčak⁴⁷ politicky přímo zločinnými. Radikální nacionalisté si svého premiéra „pohlídali“ prostřednictvím jeho tajemníků Rosochy a Ivana Rohače, z nichž ten druhý dosáhl na hodnost podplukovníka Karpatské siče navzdory chybějícímu vojenskému vzdělání a neváhal údajně Vološyna srážet v přítomnosti zástupců Říše.⁴⁸ Autorita českého centra se vytrácela úměrně stupňujícím se tlaku Maďarska na revizi územního statusu quo, takže faktor Prahy byl z Užhorodu a později Chustu vnímán spíše jako nepříjemná překážka v cestě za německým protektorem. Vološyn se nepokrytě ucházel o přízeň Berlína, který si při svých mocenských manipulacích neváhal posloužit pózou garanta národnostního sebeurčení ve střední Evropě.⁴⁹ Několik dní po svém jmenování navštívil v Praze Henckeho a nechal jej vyřídít do Berlína *upřímné*

díky führerovi a říšskému kancléři od karpatoukrajinského národa za jeho osvobození. Karpatská Ukrajina (jak provincii titulovali její noví vládcí) ví, že svou nezávislost dostala *výlučně díky politice führera a kancléře*, a to mu *nikdy nezapomene*.⁵⁰

Podobná expozé má česká i post-sovětská rusínská historiografie sklon traktovat jako zanícené germanofilství hrstky odrodilců. Avšak Ukrajince vhněl do náruče Říše v nemenší míře strach z nadcházející arbitráže ve Vídni, která měla dospět k narovnání v otázce sporných oblastí jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Její výsledek ušetřil Podkarpatsku ránu nejtvrdší: nepřišlo jen o úrodné oblasti Potisí, ale zcela bezprecedentně ztratilo vedle jiných i hlavní město, takže se z Užhorodu počátkem listopadu musela autonomní administrativa kvapně stěhovat do odlehlého Chustu. Záborem bylo přerušeno i železniční spojení se zbytkem republiky, což českou administrativu přinutilo urychleně přikročit k budování náhradního silničního spojení.⁵¹ Paradoxně se však zvýraznil podíl slovanského obyvatelstva, což nahrálo ukrajini-začnickému úsilí.

44 BOLDYŽAR, Mychajlo: *Zakarpattja miž dvoma svitovymi vijnamy*. Užhorod 1996, s. 26.

45 MAGOCSI, Paul Robert: *A History of Ukraine*, s. 456.

46 MACELA, Miloslav: *Prezidentem na dva dny*. In: *Přísně tajné! Literatura faktu*, 2010, č. 3. Pražská vydavatelská společnost, Praha 2010, s. 87–88.

47 Volodymyr Birčak (1881–1952), ukrajinský spisovatel a veřejně činná osobnost. Jako emigrant v meziválečném Podkarpatsku působil v ukrajinském hnutí, své naděje spojil s autonomií pod egidou ukrajinofilů. Vedl tiskové oddělení Vološynových autonomních vlád. Po maďarské anexi žil v Praze, kde byl roku 1945 zatčen sovětskými orgány. Zemřel v sibiřském gulagu (nacházíme i verzi, že byl popraven krátce po válce).

48 BIRČAK, Volodymyr: *Karpats'ka Ukrajina. Spomyny i perežyvannja*. Nacija v pochodí, Praha 1940, s. 30–31. Tento příchozí z Haliče, jehož vzpomínky se vyznačují cennou nestranností, častuje Rohače ironickými poznámkami, které korunuje údajný závěr podkarpatské kariéry dotyčného aktivisty: při březnovém povstání v Chustu měl Rohač v panice zahodit revolver a zamknout se s průjmem na záchodě. Nakolik nezaujaté je toto svědectví, lze těžko ověřit. Rohače za války zavraždili nacisté v ukrajinském Babím Jaru. Viz VEHEŠ, Mykola – TOKAR, Marian – BASARAB, Mychajlo: *Karpats'ka Ukrajina v kontexti ukrajins'koho deržavotvorennja*. KARPATY, Užhorod 2008, s. 193–195.

49 SUŠKO, Ladislav: *Německá politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939*, s. 169. Tato víra se odrážela v přemíře naivních publicistických výlevů z pera ukrajinských autorů, jaké reprezentují kupříkladu tato slova: *Celým světem opuštěnému [...] ukrajinskému národu vyšel vstříc duch Mnichova. Velký vůdce německého národa pronesl [...] hluboká slova*. Šifra O. L.: *Německý vůdce se stane obráncem ujařmených národů. Karpato-ukrajinská svoboda* (ukrajinská příloha listu), 20. 1. 1939.

50 Citováno podle POP, Dmytro: *Istorija Podkarpatskoji Rusy*, s. 195.

51 Srov. např. JUNGMANN, Jan: *Svatá cesta. Nouzové spojení Slovenska a Karpatské Ukrajiny po I. vídeňské arbitráži na přelomu let 1938–1939*. In: *Hospodářské dějiny*, 1991, sv. 19, s. 133–135.

Je také třeba bránit se mylnému závěru, že afinitu k Německu a jeho světovému názoru projevovali jen ukrajinofilové. Jakmile se místní ruský tábor, vystavený násilné ukrajizační kampani, začal cítit ústřední vládou opuštěn, obracel se ve svých žádostech na Berlín.⁵² Tón rusofilského deníku *Dnevnik*, časem Prahou zakázaného, byl otevřeně autoritářský, s prvky antisemitismu.

Druhým nepřitelem, prohlížejícím si nevráživě svého malého souseda, bylo ukrajinskému Podkarpatsku Polsko. Toto napětí jistě nikterak nepomáhaly zmírnit Vološynovy apely na *padesátimilionový ukrajinský národ*, aby *odvěkým nepřátelům* nedovolil znovu Ukrajincům *nasazovat okovy*,⁵³ i bez podobných výzev by ovšem ukrajinské jaro pod Karpaty zákonitě uvedlo do pohybu aktivismus ve východním Polsku. Ten se nyní radikálně doža-

doval autonomie, oblast zachvátily živelné protesty a srážky mezi polskou mládeží a žandarmy na jedné straně a Ukrajinci na druhé. Varšava současně rozpoutala protičeskoslovenskou kampaň líčící Podkarpatsko jako hříčku německých intrik a agresivně zdůrazňující nezbytnost polsko-maďarské hranice.⁵⁴ Do módy rovněž přišlo putování ukrajinské mládeže z Polska přes karpatský hřeben, aby nabídla své síly při budování kolébky budoucí Velké Ukrajiny. Dělo se tak přes zákaz polských úřadů, které měly dobrý důvod k ostražitosti: horké hlavy z východní Haliče doplňovaly řady Karpatské síče, povolane chránit *státní a národní zájmy Podkarpatské Rusi* a čelit *nepřátelské propagandě*.⁵⁵ Jako taková se utkávala s ozbrojenými polskými diverzanty, a to namože po boku československých složek, které jevily pochopení pro antipolské nálady ilegálních příchozích

a sič blahovlně vyzbrojovaly.⁵⁶ O branných výkonech síče netřeba mít iluze, předcházet teroristickým útokům se nedařilo, její výzbroj a výcvik byly vzhledem ke svízelným podmínkám nevalné.⁵⁷ Současně byly karty osudově rozdány a ukrajinsko-český poměr se vyznačoval prohlubující se schizofrenií: vedle součinnosti při potírání polských bojůvek byla síč vlivovou stanicí OUN, její vůdčí kádry tvořili ukrajínští konspirátoři z Haliče (jmenujme Zenona Kossaka „Tarnavského“, Mychajla Kolodzinského⁵⁸ a především později slavného Romana Šuchevyče⁵⁹), kteří nepočítali s Vološynovým režimem a tím méně s českým poručnictvím a pracovali pro revoluční řešení ukrajinského problému.⁶⁰ Ve výsledku lze konstatovat, že tvárnost autonomistického režimu v Chustu byla více určována agresivními impulsy zvnějšku nežli autenticky domácími pohnutkami.

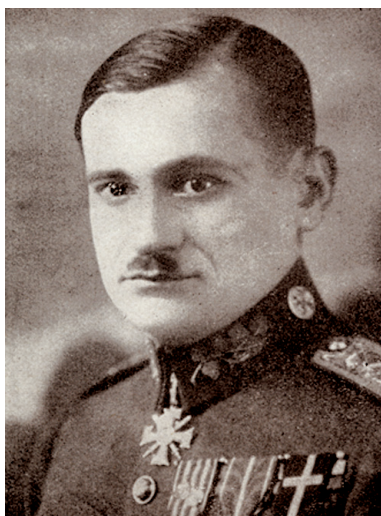
- 52 Viz Záznam dr. Parkányiho o návštěvě prominentního rusofilského činitele Štefana Antalovského v KPR 28. 1. 1939. AKPR, f. KPR – protokol PR, k. 15, sign. PR 52, inv. č. 925.
- 53 Vološynův projev po nástupu do úřadu. *Nova svoboda*, 27. 10. 1938. Citováno podle VEHEŠ, Mykola: *Veličie i tragedija Karpatskoj Ukrainy*, viz http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/velichie_i_tragediya_karpatskoj_ukrainy.html (citováno k 20. 11. 2014).
- 54 AMZV, f. III. sekce, k. 616, inv. č. 22, Politické věci, menšíny v cizině Polsko – Ukrajinci 1935–1939. Vyslanectví Čs. republiky ve Varšavě 9. 12. 1938, věc: Ukrajinská menšina v Polsku, řeč poslance Mudrého a Witwického, s. 1–5.
- 55 *Deržavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti* (dále jen DAZO), f. 3, op. 1, spr. 19, Orhanizacija Narodnoji Oborony na Pidkarp. Rusy „Karpats'ka Sič“ – povidomlennja 10. XI. 1938 (status nové organizace).
- 56 O tom píše zajímavě ONUFRYK, Vasyl': *Spomyn z Karpatskoj Ukrainy 1938–1939*. Toronto – Užhorod 1995, s. 19–21.
- 57 POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnisť OUN u 1929–1939 rokach*, s. 181. Stěží lze přijmout názor, že síč suplovala nedostatečný zájem československých složek potírat maďarsko-polské záškodníky, jak tvrdí VEHEŠ, Mykola – ZADOROŽNYJ, Volodymyr: *Velyč i trahedija Karpatskoj Ukrainy*. Zakarpatske tovarystvo Znannja, Užhorod 1993, s. 42. Příslušníci Stráže obrany státu by naopak dosvědčili, že síčovici na hranicích s Polskem spíše než zdatností vynikali chvastounstvím. Viz DAZO, f. 18, op. 1, spr. 66, Věc: Poměry v pohraničí. Zpráva por. výk. Slováka z 12. 12. 1938. Ničím vzácným nebyla šikana „domorodců“ a přestupky proti zákonu, páchané síčoviky – v drtivé většině příchozími z Polska.
- 58 Mychajlo Kolodzinskij (1902–1939), ukrajinský nacionalista a vojenský teoretik. Narozen v Haliči, ve 30. letech strávil určitý čas v italském výcvikovém táboře vedle chorvatských ustašovců. Po změně italského přístupu následkem atentátu na jugoslávského krále Alexandra v Marseille vězněn na Liparských ostrovech. Paradoxně Kolodzinského práce pojednávající o partyzánské taktice prý našla ocenění u Habešanů v čase italské agrese. Od srpna 1938 působil ilegálně na Podkarpatské Rusi pod přezdívkou „plukovník Huzar“. Od listopadu hlava generálního štábu Karpatské síče. Osnovatel protičeského povstání v březnu 1939, namířeného i proti Vološynově autoritě, vzápětí aktivní účastník obrany oblasti proti Maďarům. Zabit Maďary, okolnosti jeho skonu nejsou plně objasněny.
- 59 Roman Šuchevyč (1907–1950), stěžejní postava ukrajinského nacionalistického odboje. Od raných 20. let účastník protipolského podzemí, člen OUN. Ve 30. letech vězněn relativně krátce, amnestován. Štábní důstojník Karpatské síče, v roce 1941 příslušník praporu Nachtigal, po jeho zrušení zástupce velitele 201. Schutzmanschaftbataillonu, nasazeného Němci proti sovětským partyzánům v okupovaném Bělorusku. Od roku 1943 v ilegalitě, podílel se na budování Ukrajinské povstalecké armády, od listopadu jejím vrchním velitelem. V poválečných letech pokračoval v antisovětských aktivitách. Zahynul při přestřelce se sovětskými bezpečnostními orgány v okolí Lvova.
- 60 O přípravách ozbrojeného protičeského vystoupení píše již MIRČUK, Petro: *Narys istoriji OUN. Tom I. 1920–1939*. Ukrajins'ke vydavnytvo, Mjunchen – London – Nju Jork 1968, s. 554.

Generál Lev Prchala. Na jméno mu nemohou přijít ukrajinští nacionalisté ani ctitelé odkazu Edvarda Beneše. Jmenování polonofila dohlížitelem na dění pod Karpatami bylo v Chustu logicky vnímáno jako provokace.

Repro: Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého, 1927

PŘÍCHÁZÍ PRCHALA

Zuřivě polské stížnosti, rostoucí nákladnost péče o odlehle a nestabilní území na východě oslabené republiky a víceméně oprávněné přesvědčení, že se stalo přístavem německé agentury, která prostřednictvím svých ukrajinských klientů bude rozkládat federaci zevnitř, vedlo Prahu k rozhodnutí vyslat tam energického dohláze, jenž by zpacifikoval šířitele protistátních tendencí. Pozadí mise generála Lva Prchaly⁶¹, který se v blízké budoucnosti proslavil jako odpůrce Benešovy exilové politiky, je členitější, než by se na první pohled zdálo, a nemáme bohužel místo na jeho podrobné vylíčení. Lze zmínit, že skupina českých politiků koketovala i s myšlenkou připravit Podkarpatsko pro odevzdání Polsku

v zájmu sblížení Prahy s Varšavou, které by tvořilo ochrannou hráz proti německé rozpínavosti ve střední Evropě.⁶²

Jmenování propolsky založeného generála 16. ledna 1939 ministrem v karpatoukrajinské vládě vyvolalo očekávatelné reakce. Vološyn se předháněl v projevech rozhořčení, přestože tento chystaný krok premiéra Rudolfa

Berana podle všeho předem akceptoval,⁶³ a Prchala se obratem vrátil do Prahy podat zprávu. O závažnosti situace svědčí jeho schůzka s Beranem okamžitě po příjezdu i nezvykle pozdní termín následujícího zasedání vlády (23. ledna od 20.30 hod.), které Beran hned zkraye označil za důvěrné, přičemž napětí na Podkarpatsku vévodilo nezvykle stručné agendě hned vedle Chvalkovského cesty do Berlína v předešlých dnech. Jeho obsah bohužel neznáme.⁶⁴ Oblastí zmítaly hysterické demonstrace s pateticky protičeským zahrocením, vláda a prezident byli bombardováni rozhořčenými protesty ukrajinsky orientovaného obyvatelstva a elit.⁶⁵ Vološynovská tribuna *Nova svoboda* si neváhala pomáhat významnými poukazy na kritický tón německých novinových komentářů.⁶⁶

Bojovné nálady zřejmě nešířili jen Ukrajinci; bylo veřejným tajemstvím, že region je prošpikován polskou a maďarskou agenturou, jíž se dobře daří v síci.⁶⁷ Rozhlas obou nepřátelských zemí s oblibou nadsazoval problémy kraje a česko-ukrajinský antagonismus, aby přispívaly k rozchodu

61 Lev Prchala (1892–1963), legionář, od roku 1936 armádní generál. Za branné pohotovosti státu velel IV. armádě pověřené obranou jižní Moravy, posléze do poloviny prosince velitel III. armády na východě republiky. Do ledna 1939 velitel Zemského vojenského velitelství v Bratislavě. Jeden z důrazných odpůrců kapitulace. V lednu 1939 jmenován ministrem ve Vološynově vládě s pověřením pro resort dopravy, od března i vnitra a financí, s tajným úkolem hlídat protivládní spády sičovníků. Dne 14. března 1939 pověřen evakuací Podkarpatské Rusi. V květnu opustil Protektorát a odešel do Polska, kde organizoval Legii Čechů a Slováků. Ve Velké Británii působil jako zásadní odpůrce exilové politiky Edvarda Beneše, hlásal myšlenku poválečné federace malých středoevropských národů. V roce 1945 byl zbaven generálské hodnosti, u britského soudu se však domohl satisfakce. Do vlasti se po válce již nevrátil, zemřel v rakouském Feldbachu. Již před únorem 1948 byl čs. bezpečnostními složkami pod vlivem komunistů demonizován jako strůjce úkladů o republiku. Hodnocení jeho činnosti na Podkarpatské Rusi v kritických březnových dnech podléhá dezinterpretacím z dílny ukrajinských nacionalistů a místy i jednostranné optice českých odpůrců.

62 Zpráva Sicherheitsdienstu Reinhardu Heydrichovi z roku 1941, citovaná v MACHÁLEK, Vít: *Prezident v zajetí. Život, činy a kříž Emila Háchy*. Regulus – Společnost Dr. Emila Háchy, Praha 1998, s. 97–98. Pramenů memoárové povahy je k této otázce povícero.

63 Líčení událostí z ukrajinských pozic viz VEHEŠ, Mykola – ZADOROŽNYJ, Volodymyr: *Velyč i trahedija Karpats'koji Ukrajinny*, s. 36–37. Naopak skepticky Vološynovu reakci nahlíží BIRČAK, Volodymyr: *Karpats'ka Ukrajina*, s. 53.

64 NA, f. Předsednictvo ministerské rady, k. 4146 (mikrofilm), Protokoly ze zasedání ministerské rady, 23. 1. 1939, s. 336. Podrobný protokol zasedání v tomto případě nebyl pořízen.

65 Složka Vláda Podkarpatské Rusi, obsahující protestní dopisy. AKPR, f. KPR – protokol PR, k. 15, sign. PR 45, inv. č. 923. Rusofilové ovšem za tuto nominaci Berana velebili.

66 Nimec'ka presa osterihaje Prahu. *Nova svoboda*, 26. 1. 1939.

67 SHANDOR, Vincent: *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka události)*, s. 131; BIRČAK, Volodymyr: *Karpats'ka Ukrajina*, s. 45. Oficiální *Nova svoboda* pak dlouhodobě přímo dštěla siru, psala o českých šovinistech ostentativně vítajících Prchalu, kterých je nutno se zbavit jako nezvaných hostů, apod. Událost se navíc nešťastně překrývala s výročním deklaráce ukrajinské jednoty v roce 1919. *Nova svoboda*, 22. 1. 1939.

Тату, не забудь, що свою Карпатську Україну.

Тату, не забудь що 12. лютого (февруара) будемо голосувати на У. Н. О. Скажи і мамі, щоб дала свій голос.

Тату не забудь, що листу веде
прем'єр-міністер

Др. Августин Волошин
і міністер
Юліян Ревай

Уважаймо, щоб не
запропастили Рідний Край і тяжко здобути свободу.

Jeden z agitačních letáků před volbami do podkarpatského sejmu z února 1939 a ukázka protiprchalovského letáku (z tlamy přemáhaného draka se derou vzdechy „Prch..., Prch..., Prch...“)

Foto: DAZO

provincie se zbytkem republiky. Do stejného časového rámce spadalo spíše již symbolické opatření Chustu z 22. ledna, jímž se v Karpatské Ukrajině rozpouštěly všechny politické strany; vzápětí vzniklo Ukrajinské národní sjednocení. Manifestační volby do budoucího karpatokrajinského sněmu 12. února, v nichž jeho jednotná kandidátka díky četným machinacím získala 93 procent hlasů, měly demonstrovat národní jednotu a vyslat Čechům vzkaz o síle autonomistického bloku. Výsledek odpovídal nástupu totalizujících receptů, ale místní Češi si dali záležet, aby projevíli vstřícnost, figurovali na společné kandidátce a někteří formu-

lovali názory nakloněné ukrajinskému směřování oblasti jako historické nezbytnosti a kriticky se vyjadřovali k rusofilům.⁶⁸ Samotný Prchala podepsal výzvu, podle níž každý hlas proti jednotné kandidátce mífil proti existenci společného státu a jež končila slovy *Za Karpatskou Ukrajinu! Za Česko-Slovenskou republiku!*⁶⁹

Ale Prchalovo zadání bylo jasné, tak jako události spěly k tušenému rozuzlení. Informace o připravovaném povstání siče k němu pronikaly v březnu údajně ze samotného lůna této organizace. Již v lednu mu jeho zpravodajci prozradili, že sič chystá jeho únos.⁷⁰ Nacionalistická memoaristika a někteří ukrajinští badatelé

vykreslují slavný puč sičovníků v Chustu v noci na 14. březen 1939 jako jediné východisko ze situace, která nedávala na vybranou, pokud měla být zárodečná ukrajinská státnost uhájena před maďarským nástupem. Tuto představu poněkud problematizuje fakt, že akce byla plánována již v lednu a byla namířena proti samotnému Vološynovi, Révayovi a spol., kteří se radikálům nezdáli dost razantní.⁷¹ Akci neuchovali v tajnosti ani samotní osnovatelé; o tom jasně vypovídá Sebastian Sabol⁷² (*Tehdy jsem v Chustu přišel za Kolodzinským a Šuchevyčem: „Pánové, já cítím, že se chystá převrat.“*). Počátkem března skupina sičovníků vykradla sklad zemského četnického velitelství v Chustu,

68 Např. reference o brožuře Češi a Ukrajinci Rudolfa Pospíšila v *Nove svobode* z 15. 2. 1939.

69 Všichni do voleb! *Přehledy z Karpatské Ukrajiny*, 6. 2. 1939.

70 Obě informace uvádí BIRČAK, Volodymyr: *Karpats'ka Ukrajina*, s. 56 a 62.

71 DAZO, f. 1148, op. 1, spr. 2. Citováno in POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnisť OUN u 1929–1939 rokach*, s. 205.

72 *Karpats'ka Ukrajina*, 19. 3. 1992. Citováno in LEMAK, Vasyľ'-PETRYŠČE, Petro: *Zahadkova zмова*, s. 8.

na Vološynovu důraznou žádost však zbraně postupně vrátila (sic).⁷³ Češi neměli zájem zásobit sičovíky zbraněmi především pro jejich nespolehlivost a náchylnost k cizím agenturním vlivům. Napětí mezi českými jednotkami a ukrajinskými nacionalisty by se zkrátka od poloviny února, kdy shodou okolností skončila branná pohotovost státu, dalo krájet. Vološyn při loučení s demobilizovanými vojáky poděkoval i *bratřím Čechům a Slovákům, kteří bránili náš kraj, a s hlubokým vzrušením vzpomněl těch, kteří položili životy*.⁷⁴ Tato vstřícnost velmi pravděpodobně nebyla náhodná: baťko, jak byl premiér titulován, se musel cítit ohrožen mobilizací extremistů v síci a navzdory dřívějším teatrálním odsudkům české svévolie našel s Prchalou jakýsi modus vivendi. Ke všemu se veřejnost ve vztahu k organizaci štěpila, mnozí již měli dost jejich výstřelků.⁷⁵

Na pozadí tohoto vývoje prodělávala ukrajinská konspirace vývoj ohlašující krizi, která se o rok později za odlišných mezinárodních okolností vyvinula ve známý rozkol OUN. Exilové vedení OUN začalo od konce roku 1938 chápat, že Velká Ukrajina pod Hitlerovou kuratelou není na pořadu dne, a důsledně vystupovalo proti avantýrám Kraje, tedy haličské exekutivy OUN, jejímuž vlivu Karpatská síč podléhala.⁷⁶ Vedení žádalo odchod nepokorného aktivu ze Zakarpátí, v lednu poslalo Šuচেvyčovi a dalším ostrou důtku, ale narazilo: Kolodzinskyj mu vypověděl poslušnost, v březnu se od něj přímo distancoval a objevovaly se náznaky, že odpovédí na podobný nátlak bude boj.⁷⁷ Horké hlavy nehdly pustit svou příležitost z rukou.

Dne 10. března 1939 přiměla proněmecká koketerie Tisova křídla slovenských autonomistů Prahu, aby uplatnila tvrdou ruku – šlo o takzvaný Homolův puč. Bylo to jen čtyři dny poté, co prezident Hácha nečekaně

Річник XL. Число 58. Куст, четвер, 11 березня 1939. 20 с.

НОВА СВОБОДА

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА САМОСТІЙНА, СУВЕРЕННА ДЕРЖАВА

Недвільчась на напружені відносини між нашим народом і військом Карпатської Січі, а й ариєм наша влада і після до союму були весь день учора в перманенті. Додолудя відбуваються наради в приватному поєзжанні. Батька премера Волошина. Ніхто не перестав працювати. Радіо стало голосити нові й нові вістки. Словаччина став самостійною державою. Куди нам? Що ми каємо робити?

Наші провідні мужи не траять перспектив і реально логічних поглядів на стан річей. Конфлікт між нашим народом і військом і гармонію покино залишаються в стороні бо мають більше ніжні авідня.

Об такій атмосфері сходяться о 4 годні дополудні. Увечері, івана дотеперішня влада, після до Карпатської Січі, і Тисакого союму і члени провуду УНО. В двох малих кімнатках повно гостей. Тут і провідники нашої Січі, заграничні журналісти, фоторепортер Лисак, що його сина розстріляла чеська соддатська 14 березня у вікторож. І багато інших. Редактор Таркович записує імена осіб, що хочуть почути проголошення Карпатської України самостійною, суверенною державою. На вулиці перед владною будовою стоїть велика маса народу.

Батько премер Волошин говорить телефонічно з генералом Сватком, що його іменовано головною командантом збройних сил Карпатської України, якому дав наказ боронити наші границі від заіхавь-мадарських банд. Генерал Сватек відповідає, що границі будуть боронені до останнього воєка.

Батько премер входить в студию радіо висилити, що находитсь тут-же у владній будові. Він проголошує слідує:

Громадяни й громадянки Карпатської України!

Урешенням словачького союму була проголослена незалежност. Словаччина. Там була акція. І дає границя ситуація Карпатської України, яка рішенням нашої союму буде це офіційно проголослена

незалежною державою.

До остаточного рішення союму наша влада вже тепер що нашу навалєжність проголошує.

Склад уряду Незалежної Карпатської України:

Премер - Др Августин Волошин
Заграничні справи - Юліян Ревай
Внутрішні справи - Др Перевузнник
Господарство - Степан Ключурак
Фінанси, комунікація - Др Юлій Бращайко
Здоровля, соціяльна опка - Др Долинай

Меси народу вітають це проголошення бурхливими овациями. Після виступають інші наші провідники, як директор друкарні Фелікс Ревай, що його чеська соддатська арестувала 14 березня раніж як якогось злочинця, катувала й виводила над ним.

Те, а чим тисячеліття прагли найкращі сини карпато-українського народу – сьогодні ставляють валіаною дієністю, викупленою кровю молодих героїв.

Карпатська Україна самостійна, вільна держав! Це обставина диктує нам негайно стати на її охорону, боронити її всіма методами.

Перше вавсе ми мусимо вдержати оравковий порядок внутрі нашої держави, щоб наші державні мужи могли спокійно працювати.

Січовики до селам і містам! Робітники й карпато-українське селанство! Удержуйте всіоди порядок і спокій.

Нам засвітлана зірка волі. Не зирьте панікарям. Карпатська Україна вдерманься.

Нам іде на пом'я великий німецький народ в його славною армією. Ця армія вже зайняла Чехію й Мораву. Воша наближується до наших кордонів.

Вудьте спокійні. Тримайте свої нерви на ланцюгу. Своєю енергією аберіайте, бо в Карпатській Україні буде її дуже потрібно. Слухайте наказів своєї влади і виконуйте сумлінно свої дотеперішні обов'язки.

Голови догори!
Андрій Патрус.

Výtisk Nove svobody z 16. března 1939 o prohlášení samostatnosti Karpatské Ukrajiny předešlého dne. Kupodivu se zde o zasedání sněmu mluví v čase budoucím, samostatnost je vyhlášena vládou.

Foto: archiv Aleksandra Oniska

zbavil úřadu Juliana Révaye pro jeho nepokryté obcházení vlády při jednání s Německem, a dva dny předtím,

než dal Hitler Maďarsku volnou ruku k obsazení celé Podkarpatské Rusi. Nutnost vyřídít na Hitlerovo naléhá-

73 Tamtéž, s. 206. Autor ovšem klade událost do února.

74 Proslov Vološynův pro vojáky odcházející z činné služby. *Přehledy z Karpatské Ukrajiny*, 22. 2. 1939.

75 Např. *DAZO*, f. 18, op. 1, spr. 66, Zpráva zemského četnického velitelství Chust z 31. 12. 1938.

76 PAHIRJA, Oleksandr: Roman Šuচেvyč u Karpats'kij Ukrajině 1938–1939. In: *Ukrajinsk'kyj vyzvol'nyj ruch*, 2007, č. 10, s. 178.

77 POSIVNYČ, Mykola: *Vojenno-polityčna dijálnist OUN u 1929–1939 rokach*, s. 199.

Mapka zachycující územně-politické změny po vídeňské arbitráži

Foto: Wikipedie

ní tuto záležitost v rádu jednoho dne velení královské armády zaskočila a podmínila její nevalné výkony při okupaci země.⁷⁸ Zdržme se detailního líčení událostí dnů následujících, které by vydalo na samostatnou studii, a vypíchněme skutečnosti, které korunovaly uzavírající se éru česko-ukrajinského soužití a po nichž zůstal jen nedopovězený příběh, dluhy a trpkost. Především už nikdo nikomu nevěřil. Nezávislost Slovenska visela ve vzduchu, což Vološyna pohnulo k osudovému kroku. V půl druhé ráno 14. března předal říšskému konzulovi v Chustu Hofmannovi pro Berlín následující prosbu: *Ministru zahraničí v Berlíně, Německo. Jménem vlády Karpatské Ukrajiny prosím vzít na vědomí prohlášení naší samostatnosti pod ochranou Německé říše.*⁷⁹ Ale příběh

pokračoval téměř shodnou deklarací o den později, kdy už ovšem podepsaní Vološyn a Révay (ten v zastoupení) žádali Říši o ochranu před Maďary a samotnými Čechy (sic), kteří prý postupují násilně proti obráncům Karpatské Ukrajiny. Berlín „s politováním“ vzkázal, že není s to ustavit nad oblast svůj protektorát.⁸⁰ Augustyna Vološyna to opět staví do zvláštního světla. Když sičovci v ranních hodinách 14. března udeřili na četnický pohotovostní oddíl v Chustu s žádostí vydat ze skladů zbraně, mohli se již odvolat na rozkaz karpátoukrajinského premiéra. Ten však jednal zjevně bez porady s ostatními a především bez Prchalova vědomí, který jako představitel ozbrojené moci nepodléhal autonomní vládě. Slovákovi Vladimíru Wakovi, zemskému četnickému veliteli

spřízněnému osobně s Vološynem, byla odepřena poslušnost a na Prchalovo naléhání musel premiér – příliš pozdě – svůj sporný rozkaz opět odvolat.⁸¹ Boje byly však již v plném proudu a pokračovaly do časného odpoledne, než je přehlušilo nebezpečí aktuální a sdílené – maďarská invaze.

Ukrajinská strana často viní Čechy ze zrady jejího osvobozenického boje, zásah proti siči pokládá za probíhajícího maďarského nástupu za nevhodný a zákeřný. Takový pohled svádí její současnou historiografii k mylnému závěru, že jediným, kdo kladl Maďarům odpor, byli sičovci, kdežto Češi jen překáželi. Netřeba se rozepisovat o chrabrych ústupových bojích českého vojska a četnictva, které zuřily i v době, kdy československý stát, který bránili, už přestal existovat. Především sič, jakkoli si proti nepříteli vedla s ještě odhodlanějším heroismem, neboť již neměla co ztratit, obrátila zbraně i proti ustupujícím Čechům. Je pravděpodobné, že mnohé z nich maďarský vpád zachránil od odvety siče, byť zprávy o chování ukrajinských nacionalistů v těchto dnech se liší v závislosti na lokalitě a osobní zkušenosti svědků.⁸² Kritické české pohledy na Vološynovu prosbu o ochranu adresované Říši však nejsou o nic oprávněnější (poté, co byla oslyšena, se obrátil se stejnou žádostí na Rumunsko). Přes veškeré problematické jevy, jež s sebou nesly snahy o státní suverenitu Karpatské Ukrajiny, tak jak ji schválil improvizovaný sněm 15. března, nelze ztráct ze zřetele, že zde šlo o upřímný pokus ustanovit jako svéprávnou mezinárodněprávní jednotku po tisíciletí přehlížené území. Území, s nímž nakonec za války hrála neupřímnou hru i česká exilová politika.

78 LÁŠEK, Radan: *Jednotka určeni SOS, III. díl*. Codyprint, Praha 2008, s. 314.

79 *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1937–1945. Band IV. Die Nachwirkungen von München, Oktober 1938 – März 1939*. Imprimerie Nationale, Baden-Baden 1951, s. 219.

80 Tamtéž, s. 240.

81 BIRČAK, Volodymyr: *Karpats'ka Ukrajina*, s. 71; HRENDŽA-DONS'KYJ, Vasyľ: *Šťastja i hore Karpats'koji Ukrajiny. Ščodennyk. Karpats'kyj Sojuz*, Vašington 1987, s. 219.

82 Viz NA, f. Ministerstvo vnitra I – Stará registratura, k. 6083, sign. 13-25-9, Relace příslušníků četnictva vrátivších se ze Slovenska (Podkarpatské Rusi) o zkušenostech z posledních dnů jejich pobytu v těchto zemích, VI. část.